

Araştırma Makalesi

Birinci Cumhuriyetin Tasfiyesinde Türkiye Sermaye Sınıfının Çıkarı ve Rolü

Nevzat Evrim ÖNAL¹

ORCID: 0000-0001-5843-7289

Öz

Her modern ulus devletin bir kuruluş felsefesi ve kurucu değerleri vardır. Bu felsefe ve değerler, devletin ideolojik içeriğini ve toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşma çerçevesini belirler. Sınıf mücadelesi, olağan koşullarda genel anlamda bu çerçevenin dışına çıkmayacak biçimde yürür. Türkiye Cumhuriyeti'nin üç temel kurucu değeri bağımsızlık, devletçilik ve laikliktir. Bu değerler, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir yanda devletin, sermaye sınıfının çıkarına bir sanayileşme ve kalkınmayı nasıl yürüteceğini; diğer yanda bu sanayileşme ve kalkınmanın sınıflar arasındaki uzlaşmanın inşası açısından nasıl araçsallaştırılacağını belirlemiştir. Ne var ki, uzun erimde Türkiye sermaye sınıfının çıkarları açısından 1923'te sınırları çizilen uzlaşma çerçevesi dar gelmeye başlamış; sermaye sınıfının birikim pratikleri cumhuriyetin kurucu değerlerini aşındırmaya başlamıştır. 2002'den bugüne kadar AKP iktidarı, bu değerlerin devlet ve siyasetten tasfiye edildiği uzun bir karşı devrim dönemidir ancak yaşanan tasfiyenin salt siyasi öznelikle açıklanması, sermaye sınıfının bu tasfiyedeki çıkarı ve rolünün sıklıkla göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu makalede, bu boşluk doldurulmaya, söz konusu ekonomi politik çıkarlar ve rol açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, devletçilik, özelleştirme, Türkiye sermaye sınıfı

The Interest and Role of Capitalist Class of Turkey in the Disestablishment of the First Republic

Abstract

Every modern nation state has an establishment philosophy and founding values. This philosophy and values determine the ideological content of the state and the consensus framework between social classes. Under normal conditions, class

1. Doçent Doktor, Beykoz Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, nevzatevrimal@beykoz.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi: 01.11.2023 Makale Kabul Tarihi: 10.12.2023

struggle generally takes place within this framework. The three founding values of Turkish Republic are liberty, statism and laicism. These values have determined how the state will carry out industrialization and economic development in accordance to the interest of the capital class on the one hand; and how industrialization and economic development will be utilized in building a consensus between social classes on the other since the foundation of the republic. However, in the long run, the consensus framework outlined in 1923 started to become too narrow for the interests of the capitalist class, and its capital accumulation practice have begun to erode the founding values of the republic. AKP rule from 2002 until today have been a long period of counter revolution in which these values were disestablished from the state and politics. However, the explanation of this disestablishment only through political subjectivity obscures the interest and role of the capitalist class in this disestablishment. This article will attempt to remedy this situation by attempting to explain the said interest and role.

Keywords: The establishment of Turkish Republic, statism, privatization, capitalist class of Türkiye

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti 100. yılını doldururken, ülkenin politik rejiminin 1923'te kurulan cumhuriyetten (makale boyunca "Birinci Cumhuriyet" olarak anılacaktır) kapsamlı biçimde farklı olduğu, (bu farkın temelde ne olduğu konusunda pek fikir birliği bulunmasa da) genel kabul gören bir değerlendirmedir. Bilhassa hükümet olma işinin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tarafından yerine getirildiği son 21 yılda politik dönüşüm hızlanmış ve Birinci Cumhuriyet tasfiye edilerek, onun, bir kısmını aşağıda detaylarıyla ele alacağımız biçimde aşınan temel değerlerinin yerine yeni değerlere dayalı, yeni bir rejim inşa edilmiştir. Bu makale, bu yeni rejimin ne denli toplumsal meşruiyete sahip olduğu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, politik kuruluş sürecinin tamamlanmış olduğunu savunmakta ve bu olgu veri alınarak yazılmaktadır.

Yaşanan dönüşümün çeşitli kesitlerde çok şiddetli toplumsal mücadelelere sahne olan politik yoğunluğu nedeniyle sınıfsal arka planı pek tartışılmamış, tartışıldığı zamanlarda da bu tartışmalar pek toplumsallaşmamıştır. Açıkça ifade etmek gerekirse, dönüşüme muhalif olan, Birinci Cumhuriyetin değerlerini savunanlar da bu tartışma konusunda hayli isteksiz davranmıştır. Yaşananlara karşı, ama Türkiye'nin toplumsal düzeninde temelden bir değişiklik arzulamayan (ya da aynı anlama gelmek üzere böyle bir alt üst oluşu imkânsız gören) kesimler açısından öykü aşağı yukarı şöyledir: Siyasal islam devrimden bu yana cumhuriyetle (ve cumhuriyet de onunla) kavgalıdır. Bu kavganın bir noktasından itibaren, siyasal islam komplocu yöntemlerle içinde örgütlenerek devleti ele geçirmiş ve kazandığı politik üstünlükle devletin tüm olanaklarını kullanarak cumhuriyetin ilerici değerlerine saldırmıştır. Bu doğrultuda, toplumun yoksul kesimlerinin (ki

bundan kast edilen işçi sınıfının mavi yakalı bölmesi ve kendi hesabına çalışan köylülerdir) cehaletini istismar ederek onları cumhuriyetin değerlerine düşman (ya da en azından kayıtsız) hale getirmiştir. Şimdi ise canının istediği gibi çalmakta, çırpmakta ve şeriatı getirmeye hazırlanmaktadır.

Bu öykü, katilin cinayeti kendi çıkarları için cinayet romanlarını andırmaktadır. Basittir, ikna edicidir ama yanıltır. Yanıltır, çünkü büyük toplumsal dönüşümlerde ana faktör daima toplumu oluşturan sınıflar arasındaki mücadelenin seyridir ve bu öyküde sınıflar en fazla siyasi söylemlerle yönlendirilen gruplar olarak yer almaktadır. Oysa Türkiye gibi kapitalist üretim biçiminin son derece gelişmiş olduğu, sanayileşmiş, büyük bir nüfusa sahip ve dünyanın toplam üretiminde önemli bir katkıda bulunan, uluslararası çıkar çatışmalarında bir faktör olarak dikkate alınması gereken bir ülkede rejim değişikliğinin salt bir siyasi öznenin kıvraklığı ya da sinsiliğine bağlanması, en kibar tabirle düşünsel sığlıktır.

Bu makalede, Birinci Cumhuriyetin üç kurucu değerine özel olarak büyüteç tutulacak ve hangi sınıfın bunların tasfiyesinde rol aldığı ve bundan çıkar sağladığı tartışılacaktır. Bu üç değer bağımsızlık, devletçilik ve laikliktir. İddiamız, rejim değişikliğinin özünün bu üç değer ortadan kalkması olduğudur. Yürüteceğimiz tartışma tamamlandığında, rejim değişikliğinin sınıfsal arka planında hangi sınıfsal dinamiklerin yer aldığı da netleşmiş olacaktır.

Cumhuriyetin Kuruluşundaki Kısıtlar

İlk olarak, cumhuriyetin kuruluşundaki nesnelliği, bu nesnelğin barındırdığı kısıtlar ve zorunluluklar setini incelemeliyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak burjuva devriminin temel ve belirleyici özelliklerinden biri, bu devrimin, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya hariç tamamı Avrupa'da yaşanan birinci kuşak kapitalistleşme deneyimlerine referansla "geç kalmış" olmasıdır. Avrupa'da, feodal düzenin kentli orta sınıfları olan burjuvazinin, hem yönetici sınıfları yenilgiye uğratıp kendi sınıf egemenliğini kurmasıyla hem de zamanla bir dünya sistemine dönüşecek olan kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak olan yükselişini sağlayan şey; onun 1300'lerin başından itibaren ayrıcalıklarını korumak için, zenginleşme olanaklarını sekteye uğratan tarihsel ve doğal bir dizi değişime karşı verdiği mücadeledir. Politik, askeri ve ekonomik bir güç olarak kendi doruğuna İstanbul'un düştüğü 1453 ile Viyana'nın düşmediği 1529 arasında ulaşan, bu dönemde Avrupa ile Asya arasındaki kara ticaret yollarını kontrol altına alıp, koyduğu vergilerle bu yolları kârlı birer ticaret rotası olmaktan çıkartan Osmanlı, bu süreçte Avrupa burjuvazisi tarafından, coğrafi keşifler yoluyla etrafından dolaşılacak bir engel olmuştur.

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışında Avrupa burjuvazisinin başlıca ilkel sermaye birikim kaynağını oluşturan sömürgecilik ve merkantilist ticaret sistemi oluşurken, Osmanlı önce ekonomik olarak tecrit edilmiş ve bu sistemden dışlanmış, ardından kapitülasyonlar yoluyla eşitsiz biçimde sisteme eklenerek

bir yarı sömürgeye dönüştürülmüştür. Bu nedenle, bilhassa İstanbul ve İzmir'de kümelenen, çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan Osmanlı ticaret burjuvazisi de zenginliğini Avrupa burjuvazisine tabi olarak, ona aracılık yaparak biriktirmiştir. Bu burjuvalar, imparatorluk 19. yüzyılda giderek emperyalist bir karakter kazanan Avrupa devletleri karşısında Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu (ve onu takip eden diğer benzer serbest ticaret anlaşmaları) ile neredeyse bir açık pazara dönüşürken, Avrupa sermayesinin beratlı uzantıları (Tezel, 2000: 57) haline gelmiştir.

Türk burjuva devriminin başlıca nesnel kısıtlarından biri budur: Devrim coğrafyasının en önemli burjuva zenginlik birikimi komprador niteliktedir ve bu birikimin imparatorluktan cumhuriyete geçişte (gerek bu geçişin rejim değiştiren niteliği gerekse tarihsel koşulların böyle bir değişikliği dayatmasından kaynaklı olarak) ulusal bir karakter taşımak zorunda olan devrimle kendiliğinden bir siyasi ittifaka girmesi mümkün olmamıştır. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanacak olan burjuva devrimi, maddi açıdan, önemli bir bölümü toprak sahibi olan, çoğu Türk ve Müslüman taşra zenginlerine yaslanmıştır. Kendisi de bir dönüşüm sürecinde olan bu sınıfsal yapı en azından son iki yüz yıldır sarayla gerilimli, zaman zaman da çatışmalı ilişkiler içerisindedir (Önal, 2012) ve işgale karşı olan maddi çıkarları onu devrimle ittifaka zorlamıştır. Ne var ki, aynı yapının maddi çıkarlarının önemli ölçüde toprağa dayalı olması ona bir burjuva devrimi açısından gerici bir nitelik de kazandırmaktadır ve bu kesimin devrimde üstlendiği rol, devrimi frenleyen, statükocu bir faktördür (Ahmad, 2005: 96). Dolayısıyla, İngiliz ve Alman burjuva devrimlerinde doğrudan doğruya eski egemen sınıfla kurulan uzlaşma, Türk burjuva devriminde geri, ancak egemen nitelikte olmayan bir mülkiyet birikimiyle kurulmuştur (Önal, 2012).

Bu bağlamda, dikkate değer bir sanayi birikimi olmayan, ayrıca Osmanlı'dan önemli miktarda dış borç devralan Cumhuriyetin kuruluş süreci, geri ve ileri arasındaki politik mücadele ile şekillenecek; Kemalist kadroların olağan bir burjuva devrim süreci açısından radikal olarak nitelendirilebilecek kimi adımları da, toprak reformu gibi kimi adımların atılmaması da (Önal, 2013) daima bu mücadeleyle ilintili olacaktır.

Burjuvazinin Devletçilik Sayesinde Zenginleşmesi

Burjuvazisi açısından devlet, salt onun sınıf egemenliğini koruyan bir yönetim aygıtı değil, daima aynı zamanda önemli bir kazanç kapısı, bir sermaye birikim kaynağıdır. Kapitalistleşme yarışında geriden gelen Türkiye'de devletin bu ikinci karakteri hep çok belirgin olmuştur.

Bu konuyu ele almaya başlarken hayli sembolik nitelikteki bir olayı aktarmak faydalı olabilir: 1920'de, isminde henüz "Türkiye" geçmeyen ilk Büyük Millet Meclisi açılacağı zaman, binanın çatısı için kiremit bulma meselesi ortaya çıkar. Genç bir tüccar, civardaki köylerden ucuza kiremit toplayıp, makul bir kârla bu kiremitleri yeni kurulmakta olan devlete satarak sorunu çözer (Toy, 1997: 11-15). Aynı tüccar daha sonra, Ankara imar planında binaların kiremit çatılı olması ku-

ralı getirildiğinde ve bu boyutta bir ihtiyacı karşılayacak fabrikaların yokluğunda Marsilya'dan kiremit ithal edip yine çok kâr edecektir. Bu tüccar, Koçzade Vehbi Bey'dir.²

Bu olayda devletle kurulan ilişki, Türkiye burjuvazisi açısından tipiktir. Yeni kurulan cumhuriyette yaşanacak kapitalist gelişim sürecine, kuruluş sürecinde ekonomi-dışı yollarla el konan azınlık mallarından başka bir ilkel birikimle girmeyen Türkiye burjuvazisi, kapitalist üretim biçiminin temel toplumsal ilerlemesi olan sanayileşme konusunda kuruluş döneminde risk ve sorumluluk üstlenmekten kaçınmış, Türkiye'nin 1930'larda yaşanan birinci sanayileşme atılımı neredeyse tamamen devlet eliyle (ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle) gerçekleşmiştir.³ Bu hamlenin gerekçesinin "bireylerin girişimi esastır, ancak bunun karşılayamadığı ihtiyaçların devlet eliyle çözülmesi gerekiyordu" biçiminde sunuluyor olmasının⁴ pek bir önemi yoktur: Cumhuriyetin maddi kuruluşunda burjuvazinin eli taşın altında değildir.

İkinci Dünya Savaşıyla birlikte, Türkiye'nin mülk sahiplerinde de bir ileri-geri ayrışması yaşanır. Bir yanda savaş döneminde buğday karaborsacılığından zenginleşmiş (Önal, 2010: 83-89), ekonomik çıkarları Türkiye kapitalizminin daha kentli ve sınai bir nitelik kazanmaması, tarımsal ve rantiyeler gelirlerin belirleyiciliğini korumasından yana olan bir öbek bulunmaktadır. Bunlar CHP'den ayrışıp Demokrat Parti'yi destekleyerek, kısmen de burada örgütlenerek bir noktada hükümet olurlar. Diğer yanda ise, emperyalist dünya ekonomisinin Türkiye ve benzer durumdaki ülkelerde ikinci bir sanayileşme kuşağı öngören dönemsel yönelimlerine daha iyi hizalanan, bazıları önemli emperyalist tekellerle ortaklıklar kurmuş ya da onların Türkiye bayiliklerini almış, sanayileşmeden yana olan ve kamu kaynaklarının da bu yönde kullanılmasını isteyen, kentlerde ücretlerin düşmesi için kırdan kente kaynak ve işgücü aktarılmasını talep eden ikinci bir öbek mevcuttur.

Bu iki öbeği basitçe "birinciler feodal ikinciler burjuva" diye iki ayrı sınıf olarak nitelemek hem kolaya kaçmaktır hem de yanlıştır. Zira, örneğin, Demokrat Parti tarafının en önemli karakteri 27 Mayıs sonrası idam edilen Adnan Menderes değil edilemeyen Celal Bayar'dır ve Celal Bayar, 1923'ten itibaren Cumhuriyet'in kurucu kadroları içerisinde liberalizmin en önemli temsilcisi, İş Bankası'nın kurucu genel müdürü, onun etrafında öbeklenen (bankanın isminden yola çıkarak "aferist" diye adlandırılan) rantiyeler çıkarların trafikeri, 1930'lar devletçiliğinin

2. Benzer bir öykü de şapka devriminin hemen ardından İtalya'dan şapka ithal eden, sonunda Vakk'o'yu kuracak olan Vitali Hakko'nunkidir.

3. Bu işbirliğinin sürekli olarak geçiştirilen boyutları konusunda bilgi sahibi olmak için bkz (Can, 2020).

4. Mustafa Kemal, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın girişinde şunları yazıyor: "Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak. (...) Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu." (akt. Atatürk Ansiklopedisi, tarihsiz).

ölçüsünün kaçmamasını sağlayan frenidir (Boratav, 2005: 41, 68-69). Dolayısıyla bu dönemde fay hattı sermaye sınıfının içinden, sanayi sermayesi ile rantiyeye sermaye arasından geçmektedir. Gelecekte TÜSİAD'ı oluşturacak olan sanayici taraf gerek kapitalist gelişmenin olağan seyri gerekse mevcut tarihsel koşullar açısından daha "doğru" bir yerde durmaktadır; ancak ayrışmanın her iki tarafı da burjuva karakterlidir. Bu taraflardan birinin diğerine göre daha "geri" ya da "ileri" olarak nitelenebilmesini sağlayan tek şey, işçi sınıfının henüz devrimci niteliğiyle siyaset sahnesine çıkmamış olmasıdır. Bunun gerçekleştiği 1960'lardan itibaren de bir daha Türkiye'de burjuva ilericiğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Öte yandan, bu dönemde dahi burjuva ilericiği bazı açılardan cumhuriyetin kuruluş değerlerini geri çeken niteliktedir. Bunların en kritik olanlarından biri sanayi sermayesinin birikim eğilimleridir. 1950'lerde önemli bir ölçüğe ulaşan özel sektör sanayileşmesi hem yabancı tekellerle kurulan ortaklıklar⁵ hem de gerek makinelerin gerekse kimi ara malların ithalatına, yani dış kaynak ihtiyacına dayalı olması nedeniyle iktisadi bağımsızlığa zarar verecek niteliktedir. Nitekim Türkiye ekonomisinin kronik cari açığı bu dönemde başlar (Boratav, 2005: 96) ve özel sanayi büyüdükçe, onunla beraber büyür.

Bunun karşısında kuşkusuz Türkiye'nin yalnızca öz kaynaklarıyla sanayileşmeyeceği tartışılabilir. Ne var ki, pekâlâ daha devletçi bir sanayileşme modeli izlenebilir; böylelikle ülkenin muhtaç olduğu dış kaynağın üzerine bir de burjuvazinin kârlılık ihtiyacının ve riskten kaçınmak için yaptığı daha dışa bağımlı, düşük katma değerli sanayileşme tercihlerinin (ve tabii ki bunlara ek olarak yurt dışından alınan borçları veren emperyalist sermayenin kârının) ağırlığı bindirilmeyebilirdi.

Sonuç olarak 1960'larda girilen planlı kalkınma döneminde bütünlüklü bir kamu sanayileşmesi hedeflenmemiş; yapılan kamu yatırımları 1930'lardaki gibi temel toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik değil bu ihtiyaçları karşılayacak metalar üretecek özel sanayiye ara mal sağlayacak nitelikte olmuştur.⁶ Üzerine Türkiye burjuvazisinin her türlü riskten kaçınma kolaycılığı eklendiğinde Türkiye sanayisinin dışa bağımlılığını perçinleyen bu yönelim, uzun erimde özelleştirmelerle birlikte mantıklı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç, ülkenin tüm üretim olanaklarının, halkın ihtiyaçlarına yabancılaşmış biçimde burjuvazinin elinde toplanmasıdır.

5. Örneğin sanayileşmenin öncüsü niteliğindeki Koç sermayesi, 1928'de Ford ve Standard Oil temsilciliklerini almış, 1946'da General Electric ile ortak olarak ampul fabrikası, 1959'da Ford ile ortak olarak Türkiye'nin ilk otomotiv fabrikasını kurmuştur. Devamında yapacağı pek çok sanayi yatırımında da benzer bir yol izleyecektir (Koç Holding, tarihsiz).

6. Sürecin toplumun genel çıkarları değil burjuvazinin sınıfsal çıkarları doğrultusunda yürütüldüğünün bir diğer göstergesi, bu dönem boyunca en uzun süre başbakanlık koltuğunda, Türkiye burjuvazisinin siyaset katındaki varlığının cisimleştiği sembolik kişi niteliğinde olan Süleyman Demirel'in oturmuş olmasıdır. Demirel, siyasi kariyerinin başlangıcında Adnan Menderes tarafından DSİ Genel Müdürü yapılmış, ardından Eisenhower Vakfı bursiyeri olarak ABD'ye gitmiştir. "Baba" ve "Çoban Sülü" lakaplarından önceki lakabı, temsilcisi olduğu Amerikan şirketinden kaynaklı "Morisson Süleyman"dır. Planlama konusundaki meşhur sözü ise "Bize plan değil pilav lazım"dır. Turgut Özal'ı Türkiye'ye getiren, ona 24 Ocak kararlarını yazdıran kişidir.

Devletçiliğin Burjuvaziye Diğer Faydası

Bir diğer konu, gelişme dönemi boyunca devletin sınıf mücadelesinde üstlendiği roldür. Türkiye Cumhuriyeti tarihin en büyük ve belirleyici nitelikteki sosyalist ülkesi olan Sovyetler Birliği ile yan yana ve aynı dönemde kurulmuş, aralarında uzun yıllar boyunca hayli karmaşık ilişkiler bulunmuştur. Bu yakınlığın bir ölçüde şiddetlendirdiği tehdit algısı nedeniyle Cumhuriyetin kuruluş döneminde devlet, sınıf mücadelesinin keskinleşmemesi konusunda hep çok hassas ve tedirgin davranmış; toplumun “sınıfsız, zümresiz, kaynaşmış” bir kitle olduğu iddiası ulus inşasının temel mitolojilerinden biri olmuştur. Öte yandan bu, kimileri tarafından kolaylıkla iddia edildiği gibi faşist ülkelerdeki korporatizmin basit bir taklidi değildir. Devletçiliği bir sınıf uzlaşması modeli olarak teorize etme işini üstlenen Kadrocuların haklı olduğu bir konu, Türkiye’de henüz sınıf mücadelesinin şiddetle yaşandığı bir özel sanayi ve bu sanayinin tekelleşmesi sonucu ortaya çıkmış bir finans kapitalin olmamasıdır (Tör, 1932: 17). Dolayısıyla sanayi proletaryasının başlıca işvereni devlettir ve 1930’larda Sovyetler Birliği’nden alınan destekle, kamusal alanlarıyla birlikte tasarlanan devlet fabrikalarında çalışmak, bir işçi için en arzulanacak durumdur.

Devlet işçiliğinin bu ayrıcalıklı durumu, 1950’ler itibarıyla dikkate değer ölçekte bir özel sanayinin kurulmasından sonra da devam etmiş, kamu işletmeleri ücretler ve sosyal haklar açısından hep çok daha ileride olmuştur. Bu durum burjuvazi açısından “kötü örnek” teşkil ediyor olduğu gerekçesiyle daimî bir şikayet konusudur; ama işçi sınıfının bütünlüğü açısından hem sınıfın yeniden üretimini kolaylaştıran hem de mücadeleyi geri çeken bir refah unsurudur. Nitekim sınıf mücadelesinin çok şiddetlendiği 1970’lerde kamu işletmelerinde çalışmakta olan, ellerinin altında sadece kendi fabrikalarının değil değer zincirleri yoluyla Türkiye sanayisinin şalterini tutan işçiler, özel sektördeki sınıfdaşlarına göre gözle görünür biçimde uysal davranmıştır (Yorgun, Delen ve Bektaş, 2008, 1908-1909). Bunun sınıf mücadelesini frenleyen bir faktör olduğu kuşku götürmezdir.

24 Ocak’tan AKP’ye Devletçiliğin Tasfiyesi ve Uzanımları

İkinci Dünya Savaşının ardından devletin tüm kapitalist dünyada, birinci kuşak kapitalist ülkelerde Keynesçi politikalar, ikinci sanayileşme kuşağını oluşturacak ülkelerde ise bunun uyarlanmış hali olan kalkınmacı devlet politikaları çerçevesinde üstlendiği rol, 1970’lerin başından itibaren, yaşanan kriz ve neoliberal politikalara geçiş çerçevesinde tasfiye edildi. Bu tasfiyenin Türkiye’deki çerçevesi 24 Ocak Kararlarıydı ve ikinci sanayileşme kuşağında yer alan, işçi sınıfının örgütlülüğü ve mücadelesinin güçlü olduğu başka ülkelere benzer biçimde, bu dönüşümün güvenliği 12 Eylül Darbesiyle sağlandı.

Bu darbenin dış destekli ve bağlantılı olduğu ne kadar kuşku götürmezse, Türkiye burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda olduğu da o denli kuşku götürmezdir. Bunun, Vehbi Koç’un Kenan Evren’e yazdığı “emrinizdeyim” diye biten

mektubundan (Sol Haber, 12 Eylül 2018) Halit Narin'in "hep işçiler güldü, artık biz güleceğiz" sözlerine kadar (ki, Narin bu sözü dile getirdiğinde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu başkanıydı, yani bir bakıma tüm patronların temsilcisiydi) sayısız delili mevcuttur.⁷

Bu dönüşümün konumuz açısından taşıdığı özel önem ise, taşıdığı sınıf karakteri ve ideolojik içeriğiyle Birinci Cumhuriyeti tasfiye yoluna sokmuş olmasıdır. Zamana yayılan bir biçimde devletin, halka sunduğu kamusal eğitim ve kamusal sağlık hizmetleri ile üstlendiği sosyal fonksiyonlar ve devlet işletmeleri yoluyla meta üretim süreçlerinde sahip olduğu rol sermayeye devredilmiş; devlet, liberallerin asla açıkça dile getirmedikleri ama hep arzu ettikleri model çerçevesinde, işçi sınıfına düşman bir güvenlik ve ideoloji aygıtı olarak yeniden kurulmuştur.

Güvenlik ve ideoloji kısmı bu makalenin kapsamının dışında kalıyor. Bunlardan birincisinin, kolluk kuvvetlerinin kendilerine sağlanan yasal ve yasadışı ayrıcalıklara halka tamamen yabancılaştırılmış bir bekçiler güruhu olarak yeniden kurgulanması yoluyla; ikincisinin ise milliyetçi-mukaddesatçı ideolojinin 12 Eylül'ün Türk-İslam sentezciliğinden başlayarak resmî ideoloji haline getirilmesiyle sağlandığını söyleyip geçebiliriz.

Devletin özelleştirmeler yoluyla sınai üretiminden tamamen çekilmesi ve buradaki yatırımlarını yok pahasına özel sermayeye devretmesi ise konumuz açısından birincil önemdedir. Devletçiliğin ve iktisadi planlamanın tamamen terk edilmesi anlamına gelen bu süreç 24 Ocak kararlarıyla başlamış ve ancak AKP döneminde tamamlanabilmiştir. Söz konusu sınai birikim, en yüksek noktası olan 1976'da Türkiye'nin sınai katma değerinin yüzde 30'u düzeyindedir (DPT, 1979: 125) ve bu yüzde, devlet elindeki birincil sektör işletmelerinin düşük aramalı fiyatları yoluyla özel sektör elindeki ikincil sektör işletmelerini sübvansede ediyor olması yüzünden de düşük hesaplanmaktadır. Sınıf mücadelesinin en şiddetli olduğu 1970'lerde mücadele açısından geriden gelen kamu işletmelerinin, mücadelenin geriye çekildiği 1980'ler ve sonrasında en büyük eylemlere sahne olması (Yorgun, Delen ve Bektaş, 2018: 1908-1909) ise tesadüf değildir. İşçi sınıfı açısından daha yüksek bir refah ve güvenceli istihdamın kaynağı olan devlet işletmelerinin bu kapsayıcı özelliğini yitirmesi ve nihayetinde özelleştirilmesine yalnızca bu işletmelerde istihdam edilen işçiler tarafından karşı çıkılmamış; Tekel Direnişi gibi örneklerde görüldüğü üzere, süreci durdurma konusunda etkisiz kalmakla beraber yaygın bir toplumsal tepki ortaya çıkmıştır.

AKP döneminde, 24 Ocak Kararlarında öngörülen özelleştirme programı (alıcı bulunamayan işletmeler haricinde) tamamlanmış, ayrıca her türlü kamusal proje (örneğin ulaştırma projeleri) ihaleler yoluyla özel sektör tarafından yapılır (ve çoğunlukla işletilir) hale gelmiştir. Buna ek olarak, özel sermayeyi mümkün olan en ileri düzeyde kayıran ekonomi politikalarına AKP'li yıllar bo-

7. Halit Narin başka bir yerde de "Hükümetlerin en zorlayıcı ekonomiyle çok uğraşanlardır." demektedir (Habertürk, 13 Nisan 2010).

yunca neredeyse kesintisiz yaşanan, borçlanmaya dayalı, dolayısıyla sürekli ve büyük cari açıklara yol açan ekonomik büyüme eklendiğinde, sağında solunda delikler bulunan bir çarşafın gerilmesine benzer bir durum yaşanmış; çarpık gelişmiş Türkiye sanayisinin dışa bağımlılığı çok daha belirgin hale gelmiş ve bu, yeni çelişkiler doğurmuştur. AKP'nin en fazla toplumsal tepki çeken uygulamalarının hemen hepsi, örneğin geri döndürülemez çevre tahribatları yaratan HES projeleri ve yabancı şirketlere dağıtılan maden arama ruhsatları ya da metropollerde, kıyılarda ve diğer doğal güzelliklerin civarında yabancılara mülk satışı, burjuvazinin dışa bağımlı sermaye biriktirme pratiklerinin yarattığı cari açığı hafifletebilmek için, miktarına bakmaksızın dış kaynak arama-bulma, ya da en temel ithalat kalemi olan enerjiyi verimsiz de olsa yerli üretme çabalarının sonucudur.

Bugün gelinen noktada ise, bu kısır döngüden kurtulma iddiasıyla mevcut sanayinin ihracata yönlendirilmesi; bu doğrultuda, yerli sanayinin uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesi için kalıcı olarak emeğin ucuzlatılması yani ücretlerin düşürülmesi hedeflenmektedir. Üstelik bu, bir ölçüde başarsa dahi, yalnızca daha fazla bağımlılık anlamına gelecek; Türkiye'nin sanayi proleteriyasını, turizm sektöründe çalışan emekçilerin zengin yabancılara hizmet ettirilmesine benzer biçimde, kendi ülkesi ve halkının ihtiyaçları için değil esasen dünyanın zenginleri için üretir hale getirecektir.⁸

Laikliğin ilgası tüm bu süreçten bağımsız düşünülemez. Burjuvazinin çıkarları doğrultusunda ekonomik bağımsızlığın yitirilmesi ve ülkenin dış borca batması, kamu kaynaklarıyla kurulmuş ve işçi sınıfına görece iyi koşullarda istihdam sağlayan devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, devletin eğitim ve sağlık alanında sunduğu kamusal hizmetlerin kalitesizleştirilmesi ve bu alanın bir ölçüde sermayeye terk edilmesi, hatta ordunun profesyonelleştirilmesi ile eş zamanlı olarak askerliğin sadece bedelli yapamayacak yoksullar tarafından ifa edilen bir "vatan görevi" haline getirilmesi gibi dönüşümler, 1923 Cumhuriyetinin ideolojik dayanakları yıkılmaksızın gerçekleştirilmeleri durumunda işçi sınıfı nezdinde büyük bir meşruiyet krizine neden olurdu. Dolayısıyla, devletin laik niteliğinin terk edilmesi ve yerine milliyetçi-mukaddesatçı bir devlet ideolojisinin benimsenmesi, yalnızca daha kaderci ve kanaatkâr, dolayısıyla itaatkâr bir işçi sınıfı yaratılmasına yaramamıştır. AKP döneminde işçi sınıfının yaşadığı, benzersiz boyutlara ulaşan gelir ve servet eşitsizliğinde kendisini gösteren ekonomik kayıpları karşısında dinselleşme kuşkusuz etkili bir ideolojik telafi mekanizması olarak kullanılmıştır. Öte yandan, devletin sadece yurt içinde değil yurt dışında da burjuvazinin çıkarları için seferber olup maceralara kalkışması, bu maceralarda asker ve sivil can kayıpları yaşanması, Türkiye'nin yine aynı çıkarlar

8. Dahası bu ilk defa denenen bir şey de değildir. Özal döneminin "ihracata yönelik büyüme" politikası da benzer bir niyet ve politik tercihler seti ile hayata geçirilmiş; Türkiye burjuvazisi ise bu dönemi ihracata yönelik büyüyerek değil ihracat teşviklerini cebe indirmek için hayali ihracat yaparak değerlendirmişti.

doğrultusunda (ve maceralar sonucunda) büyük miktarda göçmene ev sahipliği yapar hale gelmesi, yabancı kaynak bulunması için Katar gibi ülkelerle uluslararası finansal sistemin yerleşik teamüllerine aykırı ikili ilişkiler geliştirilmesi gibi olay ve durumlar, ancak bunların karşısında yurtsever ve emekçi karakterli bir tepki yükselmemesi sağlandıktan sonra alınabilecek risklerdi. Bu riskler için önden yapılması gereken ideolojik alan temizliği ve meşruiyet inşası, Birinci Cumhuriyet tarafından kesintiye uğratılmış şanlı bir imparatorluk geçmişi anlatısıyla hem işçi sınıfı içerisinde yurtseverliği ve cumhuriyetçiliği baltalayan hem de onun bilhassa yoksul ve eğitimsiz bölmelerine benimseyip hayatlarını anlamlandıracakları yeni bir üstün millet miti sunan Yeni Osmanlılık yoluyla gerçekleştirildi.

Bu ideolojik dönüşüm de genel anlamda Birinci Cumhuriyetin değerleri, özel anlamda ise laiklik tasfiye edilmeden gerçekleştirilemezdi. Dolayısıyla laiklik de sermaye sınıfı maddi çıkarlarını daha fazla ilerletebilsin diye yıkıldı.

Sonuç

Başta söylediğimiz üzere, bağımsızlık, devletçilik ve laiklik, Türk burjuva devrimi ve onun sonucu olan Birinci Cumhuriyetin kurucu değerleridir. Bu değerler, kapsamlı bir rejim değişikliği olmaksızın cumhuriyetten çıkartılamazlardı. AKP eliyle gerçekleştirilen dönüşüm, bu karşı devrimin, söz konusu değerler devlet ve siyasetten dışlandığı siyasal aşamasıdır. Bu aşamanın tamamlanmış olduğunun teslim edilmesi gerekmektedir. Türkiye siyasetinde, iktidarı ve muhalefetiyle, Birinci Cumhuriyetin kurucu değerlerinden yana bir burjuva siyasi özne kalmamıştır.

Artık sıra karşı devrimin ikinci, toplumsal aşamasına gelmiştir. Bu aşamada sermaye düzeni bahis konusu değerleri egemen ideolojiden çıkartarak toplumun, emekçi sınıfların hafızasından kalıcı biçimde silmeye ve marjinalleştirilmeye, geniş kitlelere bunlar yerine yeni rejimin gerici değerler hiyerarşisini benimsetmeye çalışacaktır. Bu süreç, diyalektik bir biçimde, siyasal karşı devrimle iç içe zaten bir ölçüde yol almıştır.

Öte yandan, tüm bu dönüşümü, tek öznesi AKP olan bir siyasal oldubittiden ibaret görenler, sürecin ekonomi politiğini kavramamakta, dolayısıyla ısrarla kendilerine Türkiye sermaye sınıfı içerisinde siyasi ittifak unsurları aramaktadır. Bu eğilimdeki politik öznelerin AKP karşısında başarısız olmaları da, her başarısızlığa komplo teorisi niteliğinde açıklamalar getirmeye çalışmaları da şaşırtıcı değildir. Cumhuriyetin tasfiyesi dar anlamda siyasal islamın ideolojik ajandası değildir, sermaye sınıfının ekonomik çıkarları ilerlesin diye gerçekleştirilmiştir. Mesele AKP'nin karşı devrimci ideolojik karakteri ile Türkiye burjuvazisinin güncel ve tarihsel ihtiyaçlarının uyum içerisinde olması; bu uyumun AKP tarafından mütemediyen ince ayarlar, zaman zaman da keskin siyasi manevralar ile korunmasıdır. Bu siyasi partiyi kendi politikası ve siyasi söyleminde yaptığı kapsamlı

değişikliklere rağmen böylesine uzun bir süre boyunca iktidarda tutan, bu uyum sağlama becerisidir.

Buradan devamla vurgulanması gereken şudur: laikliğin, devletçiliğin ve bağımsızlığın yeni kurulan düzenden dışlanıyor olmasının tüm suçu karşı devrimin siyasi öznesine yüklendikçe, bu dönüşümden asıl çıkar sağlayan Türkiye sermaye sınıfı aklanmaktadır.

Bu makalede, yaşanan karşı devrimin nasıl sermaye sınıfının maddi çıkarına olduğunu ve geçmişten bugüne de bu çıkarların ilerlemesi için yaşandığını göstermeye çalıştık. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, benzemeye çalıştığı örneklere göre geç kalmış olan burjuva devriminin birinci ve ikinci kuşak kadroları, iktisat alanında bu geç kalmışlığı aşmak için zaman zaman hayli ilerici nitelikte politikalar benimsemiş ve uygulamıştır. Bu politikalarda öncelikle sermaye sınıfının çıkarları gözetilmiş; ancak sermaye sınıfı açısından bu kazanımlar daima yetinilecek değil küçümsenip fazlası istenecek nitelikte olmuştur. Bilhassa 1960 ve 1970'lerdeki planlı kalkınma dönemi plancılarının hayal kırıklığı, bu tek taraflılığın göstergesidir (Odman, 2020: 49-54).

Oysa sorun, burjuvazinin bir sınıf olarak nasıl davranacağı konusunda gerçekçi olmayan beklentiler geliştirilmiş olmasıdır. Burjuvazi düşünebileceği tek şeyi, sermaye birikimini düşünmüş ve ona göre davranmış; cumhuriyetin ilericiliği sermaye birikiminin devamlılığı açısından bir varlıktan çıkıp bir yükümlülüğe dönüştüğünde onu tasfiye etmiştir. Dolayısıyla, bu durumu değiştirecek bir çıkış aranacaksa, o çıkış, yaşanan dönüşümden çıkarı olmayan işçi sınıfından gelecektir ve burada aranmalıdır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2005) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi (tarihsiz) "Nazilli Basma Fabrikası", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazilli-basma-fabrikasi/?pdf=3438>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Boratav, K. (2005) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Can, Ö. (2020) "Türkiye'de Sovyetler Birliği Tarafından Kurulan Üretim Birimleri", *Sosyalist Gelecek ve Planlama* (der. Erhan Nalçacı), İstanbul: Yazılama, s. 59-70.
- DPT (1979) *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara.
- Habertürk (2010) "Tek rakibi Kanunil", 13 Nisan 2010, <https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/507521-tek-rakibi-kanuni>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Koç Holding (tarihsiz) "Tarihçe", <https://www.koc.com.tr/hakkinda/tarihce>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Odman, M. (2020) "Türkiye'de 'Planlama' Geri Gelir mi?", *Sosyalist Gelecek ve Planlama* (der. Erhan Nalçacı), İstanbul: Yazılama, s. 45-58.
- Önal, N.E. (2010) *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Önal, N.E. (2012) "Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Rolü ve Dönüşümü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan), 137-169.
- Önal, N.E. (2013) "Toprak Reformu Mümkün Müydü?", *Türkel Minibaş'a Armağan - Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi Seçme Yazılar* (der. Emine Tahsin), İstanbul: Derin Yayınları, s. 191-213.

Sol Haber (2018) "12 Eylül'ü en net anlatan mektup: Emrinize amadeyim", 12 Eylül 2018, <https://haber.sol.org.tr/turkiye/12-eylulu-en-net-anlatan-mektup-emrinize-amadeyim-247389>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.

Tezel, Y.S. (2000) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toy, E. (1997) *İmparator*, İstanbul: Yaz Yayınları.

Tör, V.N. (1932) "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, 11, s.17-21 (soyadı olmaksızın Dr. Vedat Nedim imzasıyla).

Yorgun, S., Delen, M. ve Bektaş H. (2018) "1963-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Grevleri Etkileyen Faktörlere İlişkin Ekonometrik Bir Model Önerisi", *Çalışma ve Toplum*, 2018(4), 1903-1920.